

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ЩОДО ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Розглянуто теоретичні підходи до дослідження соціальної активності особистості. Проаналізовано погляди на активність особистості в різні історичні періоди. Розкрито бачення активності особистості мислителями давньогрецького періоду, Середньовіччя, Відродження, Нового часу, а також у XIX – XX ст. Охарактеризовано дослідження сучасних педагогів, психологів, спрямовані на вивчення цього феномена. Доведено, що активність людини і форми її прояву розвивалися поетапно і мають соціально спрямований характер. Досліджено поняття «активна життєва позиція», що виступає інтегральною характеристикою активності людини. Окреслено форми й види соціальної активності студентської молоді, характеристики суб'єкта як міри соціальної активності. Охарактеризовано прояви, наведено приклади соціальної активності в різних сферах діяльності молоді.

Ключові слова: соціальна активність, активна життєва позиція, студентська молодь, соціальна діяльність, форми прояву, соціальні групи, сфери діяльності.

Аналіз соціально-педагогічної та психологічної літератури з проблем соціальної активності дає змогу стверджувати про існування розмаїтих підходів щодо визначення природи цього явища. Однозначного трактування цього поняття у сучасній науці немає. Тому метою нашої статті є подальший теоретичний аналіз поняття “соціальна активність”, аналіз та зіставлення різних думок і позицій учених стосовно її природи.

Розкриваючи сутність поняття “соціальна активність”, звернемося до наукового визначення його родового поняття. За новим тлумачним словником української мови, “активний” значить “енергійний, діяльний” [8, с. 23]. А питання енергійності й діяльності цікавило людей здавна, від незапам'ятних часів. Спершу це були примітивні уявлення первісних людей про вищі сили, які керують усім, у тому числі й людською активністю. У працях давньогрецьких філософів трактування цього поняття тісно пов'язане з їхніми філософськими поглядами, ідеалістичними чи матеріалістичними. За Платоном, активність внутрішньо притаманна людині, адже є породженням вищих сил, належить душі, свідомості. Аристотель у контексті свого вчення про активний і пасивний розум стверджував, що тільки активний розум в одиничному може досягти загального.

За середньовічною релігійно-філософською ідеологією, згідно з якою першопрчиною всього є бог, а людина – лише пасивна істота, активність тлумачилася як різноманітні сили душі, хоча вже тоді спостерігалося спроби виокремити частину з-під божественного впливу.

У часи Відродження погляди на розуміння пізнавальної активності суб'єкта зазнають значних змін. Активна діяльна людина є предметом досліджень Л. Альберті, Дж. Манетті та ін. [5, с. 86]. Саме завдяки активності творчих натур Л. да Вінчі, Тіціана, Мікеланджело, Ф. Брунеллескі, Донателло та інших митців постала багата культура, твори якої належать до всесвітньовідомих перлин мистецтва, архітектури, скульптури.

У Новий час автор соціально-політичної концепції лібералізму і “громадянське суспільство” Дж. Локк трактує активність особистості як конструювання складних ідей із простих. Французькі філософи й педагоги (Ж. Ламетрі, К. Гельвецій, Д. Дідро та ін.) розвинули вчення про зв'язок активності живих систем з їхньою матеріальною природою, а не наявністю особливої субстанції. У творі “Еміль, або Про виховання” Ж.-Ж. Руссо, розкриваючи систему виховання ідеальної людини, звертає увагу, передусім, на її власну активність. Виховання, на його думку, має сприяти максимальному розвитку самостійності й ініціативи учнів.

Розвиток ідей про активність суб'єкта знаходимо також у працях німецьких філософів Й. Фіхте, Ф. Гегеля. Вони доводили, що людська свідомість є активною не лише тоді, коли мислить, а й тоді, коли сприймає навколишній світ. Й. Фіхте зазначав, що суб'єкт є, насамперед, суб'єктом, що діє [5, с. 86]. Х. Вольф, автор теорії “психологія здібностей”, намагався дати наукове пояснення різним психічним якимостям людини. Йому належить ідея спонтанної активності душі. Спонтанна – це така активність, що не залежить від будь-яких впливів, яка першочергово притаманна душі, надає активності всім душевним процесам, насамперед, процесам пізнання [5, с. 154].

У XIX ст. досягнення німецьких психологів попереднього століття, у т.ч. ствердження активного характеру всіх пізнавальних процесів, що визначається вродженою активністю душі, продовжують розвиватися. Г. Спенсер, І. Герbart, В. Вундт, пропонуючи свої варіанти побудови психології, розвивають ідеї активності суб'єкта [5, с. 154]. Інші погляди обстоював представник англійської асоціативної психології Дж. Мілль: він виступав проти активності особистості і вважав організм повністю пасивним.

Потреби виробництва, розвиток техніки у другій половині XIX ст. сприяли розширенню інтересу до природничо-наукових проблем. Зростання промислового виробництва, інтенсифікація суспільної потреби в наукових знаннях загострила потребу людини активної, діяльної. Питання активності дедалі більше потребувало інтеграції зусиль вчених різних спеціальностей задля його комплексного вирішення.

На межі XIX – XX ст. питання активності вивчають представники різних психологічних шкіл: структурної психології, функціоналізму, Вюрцбурзької та Французької шкіл, описової психології. Психоаналітики обстоювали думку, що джерела активності людини є внутрішніми, це – потяги. З. Фройд задля пояснення

активності особистості ввів термін “психічна енергія”, наголошуючи, що причиною будь-якої активності виступають інстинктивні спонукання, які вона має від народження і які передаються спадково. Це світ інстинктів, біологічних і фізіологічних потягів, неусвідомлюваних імпульсів із невідомою природою. Вчений звертається до царини підсвідомого у психіці людини, що істотно позначається на життєдіяльності [5, с. 212]. Послідовники фрейдизму розробили нові моделі активності. Спонуканнями до активності К. Хорні вважає корінну тривогу, Е. Фромм – прагнення любові [3, с. 222]. За переконанням А. Адлера, джерелом активності суб'єкта виступають потяги самоствердження: люди володіють творчою силою, котра дозволяє їм бути творцями свого життя. Вільну усвідомлену активність вчений вважав визначальною рисою людини [1, с. 96].

Е. Фромму належить думка про “продуктивну” і “відчужену” активність особистості. Продуктивна – це активність, що виявляється в єдності її “Я” та діяльності. Відчужена активність – це відділення особистості від діяльності, професії, її результату. Часто відчужена активність спричиняє професійне вигорання.

У гуманістичній психології модель активності виражають формулою: потреба – активність. Вчені доводять: людина є відкритою системою, яка намагається встановлювати нові зв'язки з оточуючим середовищем. Творча особистість спрямована на досягнення і постійно ставить перед собою дедалі важчу мету. К. Роджерс доводить: на активність дитини впливає лише знання, пов'язане з відкриттям, що його дитина зробила самостійно. У руслі цих поглядів А. Маслоу обґрунтовує прагнення особистості до реалізації життєвого потенціалу, самоактуалізації як вищу потребу особистості. Вищим рівнем активності вчений вважав творчість.

У психологічній науці 20-х рр. ХХ ст. активність розглядалася і як фізіологічна функція живого організму, і як соціальна характеристика людської особистості. Після переосмислення принцип активності став одним із методологічних принципів психології [7, с. 77]. У напрацюваннях Л. Виготського, С. Рубінштейна, М. Добриніна викристалізовується психологічна теорія, в якій активність суб'єкта виступає єдиною системою суспільно визначеної предметної діяльності, що включає зовнішню (матеріальну) і внутрішню (психічну) діяльність.

Із розширенням уявлень про практичну матеріальну діяльність зародилося й нове уявлення про активність психічних процесів, котрі почали розглядатися як особливі види дій. У працях Д. Ельконіна, О. Запорожця, О. Леонтьєва функція психічної діяльності була визначена як орієнтувальна щодо зовнішньої практичної діяльності. Наприклад, О. Леонтьєв розглядає активність як суспільну позицію [6, с. 74].

Питання вивчення особистості у процесі діяльності розкривають праці М. Басова, П. Блонського. Вчені розглядають людину як активного діяча в оточуючому середовищі. Представники наукової школи Д. Узнадзе вивчали несвідому “сферу активності”, котру тлумачили як готовність до певної діяльності, або ж установку. Остання, за переконанням Д. Узнадзе, виникає за наявності двох факторів: потреби і ситуації, в якій вона може бути задоволена [10, с. 187].

К. Альбуханова-Славська, О. Брушлинський, В. Татенко та ін. активність особистості розглядають як властивість суб'єкта життєдіяльності, що забезпечує його самореалізацію. І. Джидар'ян, В. Мерлін, В. Петровський, С. Максименко та ін. активність розглядають як процес діяльності. У працях О. Киричука, Г. Костюка, С. Максименка активність особистості розглядається як внутрішнє самовизначення і засіб самовиховання. М. Боришевський, Л. Сердюк акцентують на активності як самотворенні особистості.

О. Безпалько розглядає соціальну активність у двох аспектах. По-перше, це характеристика способу життєдіяльності соціального суб'єкта – як індивіда, так і групи, що фіксує свідому спрямованість його діяльності й поведінки на зміну соціального середовища, умов, інститутів відповідно до назрілих потреб, інтересів, цілей тощо. По-друге, це здатність людини здійснювати соціально значущі перетворення, ініціювати зміни у мікро- і макросередовищі. По-третє, це сукупність методів, процедур, спрямованих на зміну соціальних умов відповідно до потреб, інтересів, цілей та ідеалів особистості, на висунення й реалізацію соціальних інновацій, формування в собі необхідних соціальних якостей [4, с. 81].

Н. Осипова визначає соціальну активність як системну соціальну якість, де виявляється та реалізується рівень її соціальності, тобто глибина й повнота зв'язків особистості з соціумом, рівень перетворення особистості на суб'єкта суспільних відносин [9, с. 28].

А. Базиленко в межах суб'єктно-діяльнісного підходу визначає активність особистості як якісну характеристику просоціальної спрямованості особистості, внутрішньо детерміновану її індивідуальними потребами, ціннісними орієнтаціями, вольовими характеристиками та особливостями, яка назовні проявляється у прагненні до перетворення соціуму і себе та відповідних діяч (соціальній діяльності) [2, с. 14].

Загальною інтегральною характеристикою активності людини є її життєва позиція. Життєва позиція передбачає орієнтацію в навколишньому середовищі, ціннісні орієнтації, ставлення до інших людей, а також установку й готовність до здійснення певних дій, форми і способи цього здійснення. Активна життєва позиція є необхідною умовою успішної соціалізації людини. Показником пасивної життєвої позиції є байдужість людини до соціальної дійсності, небажання брати участь у громадському житті, пріоритет власних інтересів та бажань.

Активна життєва позиція притаманна не всім, оскільки вона передбачає, передусім, діяльність. Мало прагнути змін, важливо щось робити в цьому напрямі і мати сформовані відповідні особистісні якості,

власні принципи, погляди й переконання. Вплив соціально активної особистості на конструктивні зміни в соціальному середовищі можливий, якщо людина діє усвідомлено, володіє теоретичними знаннями щодо реконструкції дійсності, а також уявляє, як має виглядати нове вдосконалене буття. Соціальна активність людини має гармонійно поєднуватися зі здоровим глуздом, інтелектом, почуттям міри, відчуттям реальності. Буває, що в людини є високі ідеали, вона прагне втілити їх у життя, не враховуючи того факту, що в людей може відрізнятись світогляд. Це, як правило, егоцентрики, які спрямовують свою діяльність не на благо суспільства, а на задоволення особистих інтересів.

У контексті нашого дослідження суб'єктом соціальної активності виступає студентська молодь. Соціальна активність цієї соціальної групи здійснюється в індивідуальній, груповій, колективній, масовій формах і передбачає різноманітні види діяльності й поведінки. Саме через соціальну активність реалізуються діяльнісні потенції студентів, їхні знання, вміння, потреби, інтереси, прагнення. Вона проявляється у різних сферах діяльності студентської молоді: навчальній, дозвіллевій, суспільній, політичній, культурологічній, побутовій тощо.

Сучасний світ є надзвичайно динамічним та мінливим. Ми щораз стикаємося з новими викликами, запитам, на які треба реагувати. Зрозуміти ці виклики, вибрати оптимальні способи відповіді на них та вирішення актуальних суспільних потреб може саме молодь із високим рівнем соціальної активності як особливим способом реагування людських індивідів і соціальних груп на ці суспільні запити. Соціально активна особистість здатна до перетворення оточення, в той час як соціальна пасивність відчужує людину від участі в розв'язанні соціальних проблем і завдань.

Розрізняють творчу (продуктивну) і нетворчу (репродуктивну) соціальну активність, яка проявляється в різних сферах діяльності: трудовій, суспільній, політичній, культурологічній, побутовій та ін. Трудова соціальна активність характеризує студентську молодь із позицій виконання нею професійних соціальних функцій. Для майбутніх соціальних працівників формами її прояву є активне долучення до соціальних акцій, робота з різними категоріями населення (малозабезпеченими, літніми людьми, особами, що опинилися в складній життєвій ситуації) як волонтерами, пошук шляхів удосконалення соціальної роботи. Громадсько-політична активність студентської молоді проявляється у створенні й участі в діяльності політичних і громадських організацій, рухів, реалізації соціальних ініціатив, обговоренні нормативних документів, вирішенні соціальних завдань і проблем. Найменш формалізованою є культурологічна соціальна активність, яка більшою мірою залежить від індивідуальних якостей особистості, її інтересів і прагнень. Так, у студентів – майбутніх соціальних працівників, що навчаються в Прикарпатському національному університеті ім. В. Стефаника, вона проявляється в різних формах підвищення культурного й освітнього рівня особистості: заняття в гуртках “Соціальна педагогіка в іменах”, “Діяльність релігійних організацій у сфері соціального захисту”, “Профілактика негативних явищ у молодіжному середовищі” та проблемних групах “Актуальні проблеми соціально-педагогічної діяльності”, “Основи соціально-педагогічного попередження девіацій у молодіжному середовищі”, “Соціально-педагогічна реабілітація дітей з особливими освітніми потребами”, “Підготовка соціального педагога до організації дозвіллевої діяльності”, “Сучасні проблеми соціальної та молодіжної політики в Україні”, які проводять викладачі кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи; участь у Школі волонтерів; робота у студентському сенаті.

О. Безпалько зазначає, що міру соціальної активності зумовлюють такі характеристики суб'єкта: а) мобільність – гнучкість поведінки, що проявляється у здатності особи вчасно змінювати стратегію або спосіб дій у відповідності до умов; б) розмаїття сфер і способів діяльності – рівень соціальної активності вищий у тих, хто залучений до більшої кількості соціальних спільнот і суспільних зв'язків; в) усвідомленість своїх дій як суспільно значущих вчинків; г) використання соціально позитивного досвіду інших суб'єктів, що дає змогу посилити інтенсивність перетворюючої діяльності; г) творчий потенціал як підґрунтя для генерації нових способів удосконалення чи перетворення соціокультурного середовища [4, с. 82].

Таким чином, активність людини і форми її прояву розвивалися поетапно і мають соціально спрямований характер. За нашим переконанням, кожна людина може якимось чином впливати на суспільство, адже світ не є однаковим, він постійно змінюється. Особистість, якій не байдужа доля держави, яку хвилюють глобальні проблеми, не заціклюється лише на власних переживаннях, а прагне удосконалити світ навколо себе. Її активність спрямована на позитивну зміну природного, предметного та соціального середовища і власної поведінки, життя за законами краси, добра і справедливості.

Динамізм розвитку суспільства значною мірою зумовлений рівнем соціальної активності його громадян, передусім молоді як особливої соціальної групи. Від соціальної активності молодих людей залежить майбутнє, вони є генераторами позитивних змін у соціумі. Тому актуальною є потреба стимулювання діяльності й поведінки людей, розширення меж для їхньої соціальної взаємодії.

Використана література:

1. Адлер А. Практика и теория индивидуальной психологии. Москва : Прогресс, 1995. 296 с.
2. Базиленко А. Психологічні чинники формування соціальної активності студентської молоді (на прикладі студентського самоврядування) : автореф. дис. ... канд. психол. наук. Київ, 2018. 20 с.
3. Гречкосій Р. М. Філософія Е. Фромма та Ф. Ніцше: свобода та самореалізація особистості. *Гілея: науковий вісник*. 2015. Вип. 92. С. 221–227.

4. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / [Алексеев Т. Ф. та ін.]; за заг. ред. І. Д. Звереві; М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Ін-т проблем виховання НАПН України [та ін.]. Київ; Сімферополь : Універсум, 2012. 535 с.
5. Історія психології: від античності до початку XX століття : навч. посібник / авт-уклад. О. П. Коханова. Київ : НВП «Інтерсервіс», 2016. 235 с.
6. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. Москва : Политиздат, 1975. 304 с.
7. Мачушник О. Л. Пізнавальна активність у контексті психологічного знання. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка*: Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. Київ, 2014. Вип. 11. Ч. 2. С. 74–78.
8. Новий тлумачний словник української мови: у 3 т. / уклад. В. Яременко, О. Сліпущко. Вид. 2-ге, виправл. Т. 1. Київ : АКОНІТ, 2008. 928 с.
9. Соціологія : підручник / за ред. Н. П. Осипової. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 336 с.
10. Узнадзе Д. Н. Психология установки. Санкт-Петербург : Питер, 2001. 416 с.

References:

1. Adler A. *Praktyka u teoryi yndyvudualnoi psykholohyy*. Moskva : Prohress, 1995. 296 s. [in Russian]
2. Vazylenko A. *Psykholohichni chynnyky formuvannia sotsialnoi aktyvnosti studentskoi molodi (na prykladi studentskoho samovriaduvannia) : avtoref. dys. ... kand. psykol. nauk*. Kyiv, 2018. 20 s. [in Ukrainian]
3. Hrechkosii R. M. *Filosofii E. Fromma ta F. Niitshe: svoboda ta samorealizatsiia osobystosti*. Hileia: naukovyi visnyk. 2015. Vyp. 92. S. 221–227. [in Ukrainian]
4. *Entsyklopediia dlia fakhivtsiv sotsialnoi sfery / [Aliexsieienko T. F. ta in.]; za zah. red. I. D. Zvierievoi; M-vo osvity i nauky, molodi ta sportu Ukrainy, In-t problem vykhovannia NAPN Ukrainy [ta in.]*. Kyiv; Simferopol : Universum, 2012. 535 s. [in Ukrainian].
5. *Istoriia psykholohii: vid antychnosti do pochatku XX stolittia: navch. posibnyk / avt-uklad. O. P. Kokhanova*. Kyiv : NVP «Interservis», 2016. 235 s. [in Ukrainian].
6. Leontev A. N. *Deiatelnost. Soznanye. Lychnost*. Moskva : Polytyzdat, 1975. 304 s. [in Russian].
7. *Machushnyk O. L. Piznavalna aktyvnist u konteksti psykolohichnoho znannia. Aktualni problemy psykholohii: Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii imeni H. S. Kostiuka: Psykolohiia osobystosti. Psykolohichna dopomoha osobystosti*. Kyiv, 2014. Vyp. 11. Ch. 2. S. 74–78. [in Ukrainian].
8. *Novyi tлумачnyi slovnyk ukrainskoi movy: u 3 t. / uklad. V. Yaremenko, O. Slipushko*. Vyd. 2-he, vypravl. T. 1. Kyiv : AKONIT, 2008. 928 s. [in Ukrainian].
9. *Sotsiolohiia : pidruchnyk / za red. N. P. Osypovoi*. Kyiv : Yurinkom Inter, 2003. 336 s. [in Ukrainian].
10. *Uznadze D. N. Psykolohiia ustanovky*. Sankt-Peterburh : Pyter, 2001. 416 s. [in Russian].

Sabat N. V., Voloshyn A. M. Теоретические подходы к исследованию социальной активности личности.

Рассмотрены теоретические подходы к исследованию социальной активности личности. Проанализированы взгляды на активность личности в разные исторические периоды. Раскрыта интерпретация активности личности мыслителями древнегреческого периода, Средневековья, Возрождения, Нового времени, а также в XIX–XX вв. Охарактеризованы исследования педагогов, психологов, направленные на изучение этого феномена. Доказано, что активность человека и формы ее проявления развивались поэтапно и имеют социально направленный характер. Исследовано понятие “активная жизненная позиция”, которое выступает интегральной характеристикой активности человека. Определены формы и виды социальной активности студенческой молодежи, характеристики субъекта как мера социальной активности. Охарактеризованы проявления, приведены примеры социальной активности в различных сферах деятельности молодежи.

Ключевые слова: социальная активность, активная жизненная позиция, студенты, социальная деятельность, формы проявления, теоретические подходы, социальные группы, сферы деятельности.

Sabat N. V., Voloshyn A. M. The theoretical approaches to the research of social activity of the individual.

The article considers the theoretical approaches to the research of social activity of the individual. The views on the individual activity in different historical periods were analyzed. The visions of the personality's activity stated by the thinkers of the ancient Greek period, the Middle Ages, the Renaissance, the New Time, as well as the nineteenth and twentieth centuries were discovered. The research of modern educators and psychologists aimed at the studying of this phenomenon is characterized. It is proved that human activity and the form of its manifestation have evolved gradually and have a socially directed character. The concept of the “active life position” acting as an integral characteristic of the human activity is explored. The forms and types of social activity of the student youth are outlined as well as the subject characteristics as a measure of social activity. The manifestations are characterized; the examples of social activity in the various spheres of youth activities are given.

Key words: social activity, active life position, student youth, social activity, forms of manifestation, theoretical approaches, social groups, spheres of activity.